

UPOREDNA STUDIJA MOLITVE U ISLAMU I KRŠĆANSTVU

Sažetak: Ovaj rad tretira pitanje molitve u islamu i kršćanstvu. Monoteističke religije kao što su islam i kršćanstvo temelje se na vjerovanju u jedinstvo Boga. Molitva igra važnu ulogu u obje religije jer se smatra načinom komunikacije s Bogom. Uzimajući u obzir važnost molitve u obje religije, primjetno je da se veliki dio literature, koji tretira ovu temu, fokusira na to kako bi se zajedničke molitve mogle iskoristiti za poboljšanje međuvjerskih odnosa sljedbenika islama i kršćanstva. Međutim, kroz ovaj rad se nastoji predstaviti koncept i struktura molitve kao jednog od najznačajnijih aspekata ovih dviju religija. Autor najprije tretira teološku osnovu molitve u islamu i kršćanstvu, navodeći vrste molitvi kao i načine obavljanja u objema religijama kroz verbalne i fizičke komponente. Navode se obavezne – obavezujuće i dobrovoljne molitve, formalne i neformalne kao i individualne i kolektivne. Potom ova studija identificira sličnosti i razlike molitve u islamu i kršćanstvu analizom strukture i značenja molitve kod obje religije. Molitva kao suštinski izraz duhovnosti vjernika u islamu i kršćanstvu, bez obzira na teološke razlike, predstavlja adekvatan i efikasan mehanizam u osnaživanju duhovnosti i etičko-moralnog ponašanja.

Gljučne riječi: kršćanstvo, islam, molitva, struktura, komparacija.

A COMPARATIVE STUDY OF PRAYER IN ISLAM AND CHRISTIANITY

Abstract: This paper addresses the issue of prayer in Islam and Christianity. Monotheistic religions such as Islam and Christianity are based on the belief in the oneness of God. Prayer plays an important role in both religions, as it is regarded as a means of communication with God. Considering the importance of prayer in both religions, it is noticeable that much of the literature dealing with this topic focuses on how joint prayers could be used to improve interfaith relations between followers of Islam and Christianity. However, this paper seeks to present the concept and structure of prayer as one of the most significant aspects of these two religions. The author first examines the theological foundations of prayer in Islam and Christianity, outlining the types of prayers as well as how they are performed in both religions through verbal and physical components. Obligatory and voluntary prayers, formal and informal, as well as individual and collective prayers, are discussed. The study then identifies similarities and differences between prayer in Islam and Christianity by analyzing the structure and meaning of prayer in both religions.

1 Fakultet za islamske studije Novi Pazar, almirpramenkovic@gmail.com, ORCID ID 0000-0003-3669-0886.

2 Fakultet za islamske studije Novi Pazar, misalapramenkovic2014@gmail.com, ORCID ID 0009-0001-3555-5861.

Prayer, as an essential expression of believers' spirituality in Islam and Christianity, regardless of theological differences, represents an adequate and effective mechanism for strengthening spirituality and ethical-moral behavior.

Keywords: Christianity, Islam, prayer, structure, comparison

1. Uvod

Islam i kršćanstvo koegzistiraju vijekovima. Osim što pripadaju istim povijesnim ili tradicionalnim korijenima, dijele slična vjerovanja o Bogu, Svetom pismu, objavi, pa čak i precima. Zapravo, prema islamskom učenju, poslanik Muhamed, a.s.,³ je posljednji i najvažniji poslanik i sljedbenik Ibrahima (Abrahama), Adema (Adama), Musaa (Mojsija) i Davuda (Davida) kojeg je najavio Isa (Isus) (Schirmacher, 2008). Osim toga, jedan od najčešćih i najvažnijih aspekata obje religije je molitva (namaz u islamskoj traiciji). Iako je molitva obavezna u islamu, a dobrovoljna u kršćanstvu, to nije u suprotnosti s činjenicom da dva molitvena teksta, *El-Fatiha* i *Oče naš*, zauzimaju centralno mjesto u Kur'anu i Bibliji. U literaturi postoje stavovi da se molitva (namaz) u islamu od molitve u kršćanstvu suštinski razlikuje po sadržaju, stilu, obliku, kao i namjeri, premda u konačnici molitva u obje religije osnažuje duhovnost i vodi moralno-etičkom životu. Brojne su studije koje tretiraju tematiku molitve, ali je primjetno da je fokus na važnost jezika kao osnovnom elementu molitvenog čina. Molitveni jezik ne predstavlja samo mehanizam artikuliranja vjerskih osjećanja, već i način putem kojeg se manifestira teološki sadržaj i uspostavlja i vodi komunikacija s Transcedentnim. Stoga, jezičke osnove molitve imaju veliku ulogu u prakticiranju, razumijevanju i doživljaju molitve u obje religije (Bedir, 2021).

Pored toga, značajan dio skorašnjih studija o religioznosti primarno je skoncentrisan na analiziranje ponašanja religioznih i nereligioznih pojedinaca. Cilj ovakvih studija je razumijevanje obrazaca ponašanja, vrednosnih okvira i društvene dinamike koje su karakteristične za religiozne osobe. Takva komparacija nudi bolje razumijevanje obrazaca individualnog i kolektivnog ponašanja koje religioznost pokreće kao i refleksija religijske prakse i vjerovanja u svakodnevnom životu vjernika (Tatala i Wojtasinski, 2021). Stoga je primarna svrha ove studije da se izvrši komparativna analiza strukture molitve (namaza) u islamu i kršćanstvu.

1.1. Definicija i značaj molitve

Kao središnji element religioznosti, molitva zauzima značajno mjesto u različitim religijama. Iako riječ „molitva“ ima različita značenja, ona bi se mogla

3 Prema islamskom vjerovanju, izricanje blagoslova i mira na Allahovog poslanika Muhameda kao i na ostale vjerovjesnike, predstavlja neizostavan vid poštovanja. Izraz 'alejhi selam' (neka je mir na njega), koji se često navodi u skraćenoj formi kao 'a.s.', korisiti se prilikom spominjanja poslanika, ukazujući na njihovu časnu ulogu u prenošenju objave. Ova fraza nije puka formalnost, već izraz ljubavi, poštovanja i povezanosti s poslaničkom misijom.

široko definirati kao „dijalog između osobe i Boga“ (Tatala, 2009). U svom radu Tayaviah (2018) nudi brojne definicije molitve. Prema ovom autoru, molitva se odnosi na komunikacijski proces koji pojedinac koristi za razgovor s Bogom. Tayviah (2018) također definira molitvu kao „molbu Bogu, upućivanje zahtjeva ili traženje od Boga da zadovolji ljudske potrebe“ (Tayviah, 2018). Međutim, kako primjećuje Damoah (2020), molitva nebi trebala biti vezana isključivo za trenutnu potrebu pojedinca, već ona predstavlja kontinuirani proces kao sastavni dio vjerničkog života. Stoga je molitva također definirana kao pokušaj ne samo razgovora s Bogom, već i stvaranja smislenog odnosa s Bogom.

Molitva je ritual, praksa i izraz duhovne aktivnosti u različitim religijama (Tatala i Wojtasinski, 2021). Kako molitva omogućava pojedincima da komuniciraju, kao i da uspostave smislen odnos s Bogom, za molitvu se kaže da ima značajnu ulogu u religijama. Prvo, molitva igra vitalnu ulogu u vrednosnim sistemim različitim religija (Whittington i Scher, 2010). Na primjer, u monoteističkim religijama kao što su kršćanstvo i islam, koje se temelje na vjeri u Boga, molitva je način obožavanja Boga, traženja smjernica i traženja oprosta. Također, u religijama kao što su budizam i hinduizam, molitva ima sličnu ulogu i smatra se sredstvom za izražavanje odanosti, traženja božanske upute i postizanje unutrašnjeg mira (Saxena, 2023). Iako se molitva smatra osnovnom duhovnom aktivnošću u mnogim religijama, njen značaj u ljudskom životu vrlo je subjektivan, što zavisi od važnosti molitve u životu osobe (Tatala i Wojtasinski, 2021).

1.2. Uloga molitve u svakodnevnom životu vjernika

U kršćanstvu i islamu, kao duhovna aktivnost i praksa molitva zauzima poseban položaj koja oblikuje i njeguje unutrašnje biće vjernika. Pored toga, molitva ima ulogu duhovne introspekcije putem koje vjernici nastoje ostvariti smislenu komunikaciju sa Transcedentim, izraziti zahvalnost, pokajanje i egzistencijalne potrebe. Molitva, pored duhovnog aspekta, igra i indirektnu ulogu u jačanj fizičkog i mentalnog zdravlja vjernika. Drugim riječima, postoji dovoljno dokaza (Chamsi-Pasha i Chamsi-Pasha, 2021; Chen et al., 2020; Nazish i Kalra, 2018; Seesink et al., 2022) koji sugeriraju da molitva u islamu i kršćanstvu ima nekoliko zdravstvenih efekata. Na primjer, u studiji koja ispituje odnos između molitve u islamu i njenih različitih medicinskih i duhovnih dobrobiti, Nazish i Kalra (2018) sugeriraju da postoji nekoliko fizičkih i fizioloških benefita molitve kao rezultat fizičkih položaja koji se koriste za obavljanje molitve koje dovode do pokreta svih mišića tijela i zglobova koji potiču smirenost tijela i duše, što zauzvrat ima različite zdravstvene benefite. Slično, u kršćanstvu, studije su otkrile da vjerski rituali kao što su molitva i čitanje Biblije imaju pozitivne efekte na mentalno blagostanje ljudi. Najsigurniji čuvar uma je molitva (Justin, 2000). Uzimajući u obzir važnost molitve u životima ljudi, molitva može igrati djelotvornu ulogu kada se koristi kao pomoćna intervencija u smanjenju simptoma

depresije i anksioznosti i promoviranju cjelokupnog mentalnog zdravlja (Seesink et al., 2022).

1.3. Svrha i relevantnost studije

Primarna svrha ove studije je da se identifikuju zajednički elementi molitve u islamu i kršćanstvu. Jedan od značajnih razloga za odabir ove dvije religije je taj što su, za razliku od drugih religija, kršćani i muslimani pozvani na izvršavanje molitve (Tayviah, 2018). Osim toga, uprkos tome što je važan i zajednički ritual u ove dvije religije, utvrđivanje zajedničkog u molitvi može poslužiti kao sredstvo putem kojeg kršćani i muslimani mogu se međusobno bolje upoznati i poštovati jedni druge, čime se afirmira religijski pluralizam (Grabus, 2022).

1.4. Metodološki pristup

Ova studija koristi komparativnu analizu. Drobnić (2014) navodi da je glavni cilj komparativne analize identificirati sličnosti i razlike između dvije ili više jedinica analize. U ovoj metodologiji istraživač često opisuje i objašnjava sličnosti i razlike u uvjetima ili ishodima između dvije ili više društvenih jedinica kao što su nacije, društva i kulture (Drobnić, 2014). Budući da je primarna svrha ove studije komparativna analiza strukture molitve u islamu i kršćanstvu, komparativna analiza se smatra najprikladnijom za ovu studiju jer omogućuje identifikaciju sličnosti i razlika u praksi molitve među širim društvenim grupama kao što su kršćani i muslimani.

Ovaj rad je strukturiran na sljedeći način. Sljedeći dio (poglavlje 2) govori o teološkim osnovama molitve u islamu. Slijedeći teološke osnove, struktura molitve u islamu razmatra se u poglavlju 3. Poglavlje 4. tretira teološku osnovu molitve u kršćanstvu kao i kršćansku molitvenu strukturu. Poglavlje 5. predstavlja ritualne i neritualne molitve, kolektivne i individualne molitve u islamu i kršćanstvu. Poglavlje 6. predstavlja utjecaj kulture na molitvenu praksu. Poglavlje 7. iznosi sažetke rezultata.

2. Teološke osnove molitve u islamu

2.1. Oblici molitve

Molitva u islamu je čin uspostavljanja direktne veze sa Bogom. U islamu se molitva smatra činom obredoslovlja ili *ibade*. Islamska teologija posebno naglašava molitvu koji se naziva *salat* – drugi stub islama, koji je imperativ za punoljetne muslimane, a koja se obavlja pet puta dnevno (Hamidullah, 1994; Sayilgan, 2021; Tayviah, 2018). Nijedna dužnost nije u Kur'anu tako naglašena kao namaz. Važnost namaza se posebno naglašava što se najbolje može vidjeti iz toga da je više od stotinu puta spomenut u Kur'anu, najčešće u imperativnoj formi. (Hodžić, 1971). Pored toga, u islamu se praktikuju različite vrste molitve.

To uključuje *dua* ili zazivanje Boga, *zikir* ili sjećanje na Boga u molitvi uz različite vjerske fraze, *munadžat* ili intimni dijalog s Bogom i *tefekkur*, koji uključuje kontemplaciju o Bogu kroz Njegovo stvaranje (Sayligan, 2021; Grabus, 2024).

2.1.1. Kur'anski i hadiski osnovi namaza

Osnove namaza ili molitve koje nalažu da se obavlja pet puta dnevno općenito ne nalaze se u Kur'anu, već ga predstavljaju kao oblgatnu dužnost dok ga poslanička praksa Muhameda, a.s., detaljno objašnjava.⁴ Ustvari, kao što Sayligan (2021) ističe, Kur'an pruža samo određene elemente namaza koji uključuju rituale kao što su čišćenje tijela prije namaza (abdest)⁵, određeno doba dana za molitvu i različiti položaji koji se obavljaju tokom namaza kao što su stajanje, savijanje i spuštanje lica na tle (Nazish i Kalra, 2018). Među istraživačima postoji saglasnost da se temelji molitve u islamu nalaze u hadisu ili izrekama poslanika Muhameda, a.s. Drugim riječima, hadis ostaje najpouzdaniji izvor koji daje detalje o namazu u islamu.⁶ Dakle, praktična demonstracija namaza i molitve se nalazi u hadisma (riječima i djelima Muhameda, a.s.). Zapravo, nekoliko poglavlja u hadisu odnosi se na namaz ili pet dnevnih namaza gdje je poslanik Muhamed, a.s., primarni primjer za njihovo pravilno obavljanje⁷ (Sayligan, 2021).

2.1.2. Uloga i značaj namaza u islamu

Brojna poglavlja u hadisu odnose se na namaz ili pet dnevnih namaza kao na središnji stub islama i najduhovnije oblike ibadeta. Kao drugi stub islama, molitva igra važnu ulogu u uzdizanju ka božanskoj blizini (mi'radž) muslimana (Đozo, 2006). Osim što je najviši čin ljubavi prema Bogu, namaz ima važnu ulogu u čišćenju vjernika islama od njihovih svakodnevnih grijeha i grešaka. Ulogu i značaj molitve u islamu uredno su saželi Oktaviani i Rhamadhan (2024) koji navode da molitva igra važnu ulogu u približavanju vjernika Bogu. Prvo, umirujući dušu, molitva pomaže u stvaranju čiste i uredne osobe. Drugo, molitva također pomaže muslimanima u izgradnji karaktera. Da bi iznijeli svoju misao, autori navode da u islamu postoje različite vrijednosti molitve koje igraju ključnu ulogu u oblikovanju karaktera muslimana. Na primjer, budući da osoba čisti svoje tijelo i odjeću prije molitve, molitva pomaže osobi da održi fizičko, ali i mentalno

4 O vjernici, namaz obavljajte i Gospodaru svome se klanjajte, i dobra djela činite da biste postigli ono što želite. (El-Hadždž, 77); Namaz obavljajte i zekat dajte i zajedno sa onima koji namaz obavljaju i vi obavljajte. (El-Bekare, 43.); Redovno namaz obavljajte, naročito onaj krajem dana i pred Allahom ponizno stojte. (El-Bekare, 238.)

5 O vi koji vjerujete, kada hoćete namaz obaviti, lica svoja i ruke svoje do iza laktova operite - a glave svoje potarite - i noge svoje do iza članaka operite. (El-Maide, 6).

6 Islam se temelji na pet stvari: svjedočenju da nema drugog boga osim Allaha i da je Muhammed Božiji Poslanik, uspostavljanju namaza, davanju zekata, zijaretu Bejtullaha i postu mjeseca ramazana. (El-Buhari, broj hadisa: 18).

7 Klanjajte onako kako mene vidite da klanjam. (El-Buhari, broj hadisa:18).

zdravlje jer je oslobađa od svih nečistoća, što je temelj dobrog zdravlja. Štaviše, molitva takođe pomaže osobi da izgradi strpljiv karakter. Drugim riječima, u islamu je namaz simbol strpljenja u svakodnevnom životu osobe jer se obavlja na uredan, ispravan i miran način. Ova vrijednost molitve igra ključnu ulogu u oblikovanju karaktera, stava, ponašanja i motivacije osobe koja vodi ka izgradnji strpljivog karaktera (Oktaviani i Rhamadhan, 2024, Hodžić, 1971).

3. Struktura molitve u islamu

3.1. Pet dnevnih obaveznih namaza (Salat)

Kao što je već spomenuto, namaz – drugi stub islama, za muslimane je imperativ koji se treba obaviti pet puta dnevno. Međutim, postoji specifičan oblik i struktura namaza koji su navedeni i u Kur'anu i u poslaničkoj praksi. Primjer takve obaveze jeste pet dnevnih namaza ili molitvi, koje musliman mora izvršavati u precizno i jasno definiranom vremenu tokom dana. Ovi namazi - sabah, podne, ikindija, akšam i jacija - ne predstavljaju samo obredoslovnu dužnost, već i duhovni ritual koji oblikuje svakodnevni život vjernika. Svaki namaz ima svoje precizno definirano vrijeme obavljanja, čime se naglašava kontinuirana svijest o Božijem prisustvu i potreba za svakodnevnom duhovnom regeneracijom. propisani namazi su: jutarnji namaz (fedžr ili subh) počinje od zore i završava neposredno prije izlaska sunca, podnevski namaz (zuhr) obavlja se početkom podneva, popodnevski namaz (asr) obavlja se između popodneva i neposredno prije zalaska sunca, namaz sa zalaskom sunca ili večernji namaz (magrib) nastupa sa zalaskom sunca i traje do sledeće molitve a to je noćni namaz ('iša) koji počinje kada potpuno nestane Sunčeve svjetlosti na zapadu i traje sve do zore, kada ponovo nastupa jutarnja molitva (subh). Osim toga, pet obaveznih dnevnih namaza moraju se obavljati okrenuto prema Kibli, pravcu Kabe u Meki, što predstavlja temeljnu prostornu orijentaciju islamske molitve (El-Halebi, 2002; Grabus, 2024). Osim pet dnevnih namaza, muslimanima je propisan i obavezan džuma namaz, koji se obavlja kolektivno (u džematu) petkom (Hamidullah, 1994). Vrijedi napomenuti da je namaz koji se klanja tokom džume sličan drugim namazima, ali jedini izuzetak je da je namaz petkom obavezno obaviti u džamiji zajedno – kolektivno (u džematu) (Hodžić, 1971; Sayilgan, 2021; Tayviah, 2018).

Pored džume – kolektivni namaz – koji se obavlja svake sedmice petkom u džamiji, muslimani mogu obavljati namaz lično, kao i u malim grupama ili na bilo kojem čistom mjestu jednostavnim postavljanjem tepiha ili prostirke (Hodžić, 1971). Prilikom obavljanja svakog od namaza, neophodno je da osoba prije molitve bude čista. Dakle, muslimani moraju obaviti *vudu* (abdest)⁸ – oprati dio tijela ili gusul koji je glavni ritual čistoće koji uključuje pranje cijelog tijela.

8 O vi koji vjerujete, kada hoćete namaz obaviti, lica svoja i ruke svoje do iza laktova operite - a glave svoje potarite - i noge svoje do iza članaka operite. (El-Maide, 6).

Gusul označava veće pročišćenje jer predstavlja uklanjanje iz srca vjernika svega drugog osim Boga, jer uklanjanjem prljavštine muslimani uklanjaju nepoželjna svojstva. U slučajevima kada voda nije dostupna, dozvoljeno je obavljanje tejemuma (simboličnog čišćenja zemljom), jer se zemlja smatra čistom za predmolitveno (namasko) čišćenje (Itr, 2024; Grabus, 2024).

3.1.1. Komponente namaza: fizički položaji (stajanje-kijam, savijanje-ruku, spuštanje lica na tle-sedžda), recitacija, dova

Osim strukture, važan dio namaza je i način na koji se klanja pet dnevnih namaza. Drugim riječima, fizički položaji imaju vrlo presudnu ulogu prilikom obavljanja namaza (Nazish i Kalra, 2018). Na primjer, dok se moli, važno je završiti *rekat* koji sadrži stajanje (kijam), savijanje (ruku), spuštanje lica na tle (sedžda sa čelom i nosom koji dodiruju pod), sjedenje i ponovno stajanje prije nego što se pređe na sljedeći *rekat* (El-Halebi, 2002; Hodžić, 1971). Svaki od pet dnevnih namaza ima različit broj *rekata* gdje se na jutarnji namaz (subh) obavljaju dva *rekata*, po četiri na podne (zuhr) i popodne (asr), tri na večernjoj molitvi (magrib) i četiri na noćnom namazu ('iša) uz tri *rekata* na vitru (Aydin, 2013; El-Halebi, 2002).

Druga glavna komponenta namaza je *dua* ili molitva. Razlika između namaza i dove u islamskoj tradiciji je u tome što je namaz obavezan, dok *dua* nije. Drugim riječima, vjernik može, ali i ne mora učiti dovu, ali je obavezan da svakodnevno obavlja namaz. Stoga je *dova* više lična molitva za koju se kaže da njom vjernik iznese svoje potrebe pred Boga (Aydin, 2013; Grabus, 2024).

Osim *dove*, još jedna važna komponenta namaza je učenje Kur'ana - recitacija (*kiraet*). U stvari, namaz uključuje učenje Kur'ana u svakodnevnim praksama, kao i u posebnim prilikama kao što su ramazanski post, posebne sesije učenja koje se organiziraju u džamiji i druge prilike. Učenje Kur'ana u namazu je regulirano skupom pravila poznatih kao *tedžvid*, što se odnosi na umjetnost učenja Kur'ana. *Kiraet* zauzima centralno mjesto u islamskom obredoslovlju zbog duhovne važnosti ali i smirujućeg efekta koji ima na ljudsko srce (Chamsi-Pasha i Chamsi-Pasha, 2021).

3.2. Dobrovoljne molitve (tehedždžud, istihara)

Pored obaveznih namaza – molitvi, u islamu postoje i različite vrste dobrovoljnih namaza. Glavni razlog za obavljanje ovih dobrovoljnih namaza također je naveo poslanik Muhammed, a.s. Prema Poslaniku, a.s., dobrovoljni namaz (*sunet* ili *nafila*) treba klanjati svaki musliman kako bi popunio nedostatak koji se nalazi u obaveznim namazama (*farz*). Budući da se radi o dobrovoljnim namazima, klanjaju se prije ili poslije redovnih ili obaveznih namaza (El-Halebi, 2002). Neke od važnih *nafila* ili dobrovoljnih namaza su *Tehedždžud* i *Istihara*. *Tehedždžud* ili namaz noću je najvažniji namaz nakon obaveznih namaza. Ovaj dobrovoljni namaz se

sastoji od najmanje dva ciklusa (rakata) i najviše osam ciklusa i klanja se u zadnjoj trećini noći do zore. Vjeruje se da tehedžud ili praksa noćne molitve približava čovjeka Bogu i sprječava ga od grijeha, kao i da služi kao iskupljenje za loša djela (Raza, 1998). S druge strane, druga važna dobrovoljna molitva je istihara, koju treba obaviti prije donošenja bilo kakve velike odluke. Ova vrsta dobrovoljne molitve uključuje dva rekata nakon čega slijedi određena dova nakon što je osoba zatražila Božiji blagoslov i učinila lični napor i konsultacije s drugima (Yaqeen Institute, 2025.).

3.3. Neformalna molitva (dua)

Budući da dova (dua) prevashodno predstavlja ličnu molitvu, ona se u islamu naziva neformalnom molitvom, koja se može izgovoriti na arapskom ili vlastitom jeziku kao što se dova može izreći na bilo kojem jeziku. Važno je naglasiti da namaz, kao temeljni oblik molitve, mora se obavljati uz učenje odlomaka iz Kur'ana na arapskom jeziku, koji je ujedno i jezik objave što nije slučaj sa dovom koja može biti i na vlastitom jeziku. Vjeruje se da učenjem dove čovjek uvijek može pronaći rješenje ili izlaz iz problema. Prema islamskoj tradiciji, vjernik može utjecati na svoju sudbinu učenjem ili izgovaranjem dove. Ona se izgovara i upućuje Bogu u trenucima potrebe, ali njome vjernik, također, potvrđuje i svoju vjeru i pokornost Bogu (Adua, 2015).

4. Molitva u kršćanstvu

4.1. Biblijski temelji molitve

Molitva u kršćanstvu predstavlja sakupljanje svih vjernika okupljenih u Crkvi kao tijelu Isusovom (Justin, 2000; Šmeman, 2011). Porijeklo molitve u kršćanstvu se nalazi u Isusovom molitvenom životu. Ona ima svoje temelje u Bibliji koja naglašava duhovni aspekt obožavanja (Kol. 3:16; Ef. 5:19) i definira ga kao sredstvo približavanja Bogu (Ps. 73:28) i izlivanje duše pred Gospodom (1 Sam:1:15). Kao što je slučaj u drugim religijama, molitva se u kršćanstvu također smatra komunikacijom između čovjeka i Boga. Molitva je stili novozavetne ličnosti (Justin, 2000). Kao i u islamu, molitva u kršćanstvu također igra vitalnu ulogu u životima kršćana. Na primjer, kako kaže Baba (2022), molitva se smatra putem ka spokoju i snazi duše jer molitva pomaže u teškoćama i daje snagu jer usmjerava čovjeka prema Bogu zato što kroz molitvu osoba traži samo Boga. Sveti Justin (2000) ističe iskrenost kao temelj kršćanske molitve, jer Bog jedino gleda na cilj djela. Stoga se može tvrditi da je, kao i u islamu, molitva u kršćanstvu izraz duhovne aktivnosti.

4.2. Kršćanska molitvena struktura

4.2.1. Liturgijska molitva

Kada se kršćanski vjernici okupe u Crkvi radi molitve i zahvalnosti Bogu taj skup se naziva Liturgija (λειτουργία – Leitourgia) što znači zajednička služba. Često se naziva i euharistija i predstavlja najvažnije služenje kršćanske crkve (Emilijan, 2007). U kršćanstvu, osnovna struktura svih moliti je *Gospodnja molitva* ili *Očenaš* jer je to Sveto pismo i dolazi direktno od Isusa (Irish, 2019.). Šmeman (2011) ističe da je ova molitva jedina molitva koju je Isus ostavio. Poznati jevanđeoski odlomak iz Matejevog evanđelja (6:9-13) obično se naziva „Očenaš“. Molitva Očenaš je dobila ime po prvim riječima, a njen korjen je „Očenaš“. Zapravo, Oče naš je ono što uči strukturiranju molitve u kršćanstvu i smatra se vodičem za oblik i sadržaj svih molitvi i treba se prakticirati najmanje tri puta dnevno. Sveti Jovan Zlatousti, komentarišući molitvu, kaže da Očenaš predstavlja univerzalnu poruku kršćanstva, budući da se njome od vjernika traži da moli za cijeli ljudski rod. Na taj način, Zlatousti ističe, Bog poništava gordost, nerijateljstvo i zavist a uvodi ljubav kao osnovu cjelokupnog dobra (Justin, 2000; Šmeman, 2011).

Sama molitva *Očenaš* upućena je Svetom Trojstvu gdje se moli „Ocu“ ili prvom od trojstva, u ime Isusa koji je Očev ljubljani sin – koji upućuje da se moli svom Ocu sa „Duhom Svetim“ – treća osoba Trojstva koja pomaže u molitvi (Irski, 2019.). Sveti Justin (2000) ističe da Očenaš, prije svega, uređuje molitveni odnos prema Bogu, premda se hrišćanin može moliti i drugim riječima. Zaprvo, *Gospodnja molitva* predstavlja suštinu koja se može izražavati na razne načine (Justin, 2000).

Pored toga što je molitva *Očenaš* vodič za sve molitve, Liturgija (λειτουργία – Leitourgia) se u crkvi naziva javnim slavljenjem Boga. Iako Liturgija (λειτουργία – Leitourgia) uvijek uključuje molitve, ne smatra se svaka molitva liturgijskom. To je uglavnom zato što su liturgijske molitve skup molitvi koje nudi Crkva i koje se sastoje od fiksiranih tekstova (Sarot, 2024). Emilijan (2007) navodi da Liturgija (λειτουργία – Leitourgia) vodi oprost u grijeha i prenošenje uma i srca na nebo. S druge strane, Psalmi se koriste kako za individualnu tako i za crkvenu liturgiju. U svom radu, Sarot (2024) sažima četiri različite postavke u kojima se Psalmi mogu recitovati. To uključuje lokalna svetišta, intimni porodični povod, hram i i sinagoge. Zapravo, Psalmi se smatraju školom molitve jer pružaju jezik koji je Bog dao kako bi se izrazio širok spektar emocija u različitim okolnostima. Oni predstavljaju osnovnu knjigu u bogosluženju Crkve⁹ i lične molitve Isusa.

9 *Eklezija* se često prevodi kao „crkva“. Međutim, ovaj prijevod gubi nijanse značenja. Etimologija ove riječi prikazuje riječ *ekklesia* kao skup onih koji su prozvani. Grčka upotreba riječi predstavlja riječ *ekklesia* kao politički fenomen u kojem je *ekklesia* skup onih koji se okupljaju u korist općeg dobra cijelog polisa. Biblijski, *ekklesia* se često shvata kao skup onih koji su

Stoga se Psalmi često koriste kao način da se mole ne samo za sebe nego i za druge (Sarot, 2024).

5. Ritualne i neritualne molitvene prakse u islamu i kršćanstvu

5.1. Ritualna molitva u islamu

Kao što je ranije spomenuto, molitva je uobičajen ritual u islamu i u kršćanstvu. Kada se u islamu govori o obrednoj molitvi, općenito se misli na namaz, koji je obavezna obredna molitva koja se obavlja pet puta dnevno u određeno vrijeme, sa određenim položajima. Prema islamskom učenju, ritualna ili obredna molitva, odnosno namaz, ne predstavlja samo čin molitve već i ispunjavanje jasno definisanih uvjeta od kojih zavisi njena valjanost. Namaz kao ritualna molitva je Božija zapovjest, kategorički naređena u Kur'anu i detaljno pojašnjena u praksi Muhameda, a.s., obavlja se pojedinačno ili kolektivno (džemat) uz pridržavanje pravila kao što su: abdest (vudu) - obredno pranje prije molitve, mora se obaviti uz određene tjelesne radnje i okrenuti se prema Kibli (pravcu Meke) (Hodžić, 1971; Hamidullah, 1994).

5.2. Ritualne molitve u kršćanstvu

Ritualizovana molitva u kršćanstvu je poznata kao euharistijska Liturgija (λειτουργία – Leitourgia). Pošto liturgijske molitve u kršćanstvu znače javno bogoslužjenje u crkvi, za pravoslavne kršćane to je često djelo naroda i uvijek ima predgovor „Božansko“. Dakle, pravoslavna božanska Liturgija (λειτουργία – Leitourgia) je formalizovana molitva u kršćanskoj liturgiji i primarnom bogoslužjenju kod svih pravoslavnih kršćana širom svijeta. U tekstu pravoslavne Liturgije često se spominje okupljanje na bogoslužjenje gdje se dijele hljeb i vino – kao simbol Tijela i Krvi Hristove – tokom Euharistije. Sveti Jovan Zlatousti tumači hljeb i vino kao sudjelovanje svih kršćana u Isusovoj smrti. Hljeb simbolizuje grijeha koje je Isus odneo, dok vino aludira na njegovu krv koja je prolivena zbog ljudskih grijeha (Justin, 2000; Šmeman, 2011; Bačvari, 1959). Ovo je također središnji čin bogoslužja u crkvi (kod katolika poznat kao misa) na kojoj se posvećuju hljeb i vino kako bi se obilježila euharistijska slavlja (Dixon i Goble, 2021). Hljeb i vino predstavljaju osnovnu hranu za čovjeka koja mu osigurava zemaljski život, tako da prinošenjem hljeba i vina kršćanski vjernik prinosi svoj život (Emilijan, 2007).

pozvani od Boga. Analizom biblijske upotrebe riječi *ekklesia* unutar njenog grčkog konteksta, postaje očito da biblijska *ekklesia* na sličan način ima svrhu traženja općeg dobra. Za razliku od grčke riječi *ekklesija*, koja nastoji da koristi politiku kako bi se stvorilo blagotvorno društvo, biblijska riječ *ekklesia* ima za cilj da traži opće dobro kako bi se čovječanstvo moglo spasiti kroz Isusa. Za kršćane, proširenje definicije *ekklesije* na osnovu šireg konteksta znači da prvo, vjernici moraju odgovoriti na poziv da budu dio *ekklesije* i da budu aktivni članovi skupa. Drugo, vjernici moraju tražiti opće dobro onih unutar i izvan *ekklesije* (Caudle, 2020).

5.3. Spontana (lična) ili neformalna (slobodna) molitva u islamu i kršćanstvu

5.3.1. Mjesto lične molitve - dove u islamu

Mjesto lične dove u islamu je slično mjestu koje molitva ima u kršćanstvu. Kao i u kršćanstvu, tako i u islamu, neformalna molitva ili dova je dobrovoljna i slobodno formulirana molitva koja se obavlja spontano i neformalno ili lično kako bi se uputila molba Bogu. Dova igra značajnu ulogu u životu muslimana i ima svoje mjesto u Kur'anu koji govori ljudima da se obraćaju Bogu¹⁰ sa svojim zahtjevima (Schirmacher, 2008; Hodžić, 1971). Iako je dova neformalna molitva, ipak postoje određena pravila prilikom njenog izgovaranja ili učenja, jer vjernik dovom ne izražava samo svoje potrebe, već traži od Boga Njegov oprost i milost. Stoga se navodi da dova uvijek treba započeti slavljenjem Boga, podizanjem ruku (pokazujući prema nebu) do nivoa grudi. Pored toga, jedan od načina na koji vjernik pokazuje iksrenost i skrušenost u neformalnoj ili slobodnoj molitvi jeste plač (Adua, 2015). Međutim, važno je napomenuti da se dova ne treba učiti samo radi dnevnih potreba, jer islam također nudi oblik molitve (dove) koja se uči kod putovanja ili se molbe za bolesne, a također i prije jela (Schirmacher, 2008).

5.3.2. Molitva slobodne forme u kršćanstvu

Molitva slobodne forme u kršćanstvu je ekvivalentna dovi u islamu jer upravo u tim molitvama kršćani upućuju zahtjeve Bogu za svoje lične potrebe s uvjerenjem da će njihove molitve biti uslišene. Molitva Očenaš u kršćanstvu predstavlja osnovnu biblijsku molitvu, koju je Isus dao svojim učenicima, a koja se primarno koristi u liturgiji. Uprkos tome, u kršćanstvu se molitva može činiti u slobodnoj formi na razne načine (Justin, 2000). Iako postoji debata o porijeklu molitvi slobodnog oblika u kršćanstvu među sjevernoameričkim evangelistima i protestantima, Sarot (2024) tvrdi da je molitva slobodne forme u kršćanstvu nastala u drugoj polovini 17. stoljeća s pojavom pijetizma. Slično dovi, molitva u kršćanstvu se obavlja s vjerovanjem ili vjerom da se molitvom može navesti Bog da intervenira u svijetu i da se tok događaja može promijeniti zbog Njegove božanske intervencije. Za nekoliko kršćanskih teologa, molitva slobodnog oblika je najosnovniji oblik molitve. Međutim, postoje stavovi da je ideja molitve sebična aktivnost usmjerena na čovjeka i da su obožavanje, klanjanje i hvaljenje isključivo aktivnosti usmjerene na Boga, jer se u obožavanju pojedinac oslanja na veličinu i snagu Boga radije nego da se koncentriše na svoje želje (Sarot, 2024).

5.4. Kolektivna molitva u islamu i kršćanstvu

5.4.1. Namaz u džamijama nasuprot zajedničkom bogoslužju u crkvama

Obavljanje namaza je obligatona dužnost svakog pojedinca, dok je kolektivno ili zajedničko (u džematu) obavljanje namaza pohvaljeno. Međutim, poslanik

10 A kada te robovi Moji za Mene upitaju, Ja sam, sigurno, blizu: odazivam se molbi molitelja kad Me zamoli. (El-Bekare, 186).

Muhamed, a.s., je hrabrio muslimane da klanjaju namaz unutar svoje zajednice (grupno, u džematu). Kao rezultat toga, zajedničke molitve su također značajan dio duhovnosti u islamu i za muslimane je postala ustaljena praksa da se mole unutar zajednice u džamiji (Sayilgan, 2021). Ovo je slično načinu na koji kršćani obavljaju zajedničke molitve u crkvi. Međutim, kao što je ranije spomenuto, Liturgija (λειτουργία – Leitourgia) se naziva javnim bogoslužjenjem. Stoga je vrijedno napomenuti da je liturgijska molitva u kršćanstvu zajednička molitva koja se sastoji od propisanih rituala i tekstova. Liturgijske molitve se obavljaju kao javno bogoslužjenje (npr. nedjeljno bogoslužjenje), ali postoji i liturgijska molitva gdje liturgijske molitve čita zajednica u cjelini. Češće se liturgijske molitve obavljaju koristeći tekstove iz Biblije, ali ponekad i iz tekstova preuzetih iz crkvene tradicije (Justin, 2000; Sarot, 2024).

Postoji još jedna sličnost koja se uočava u zajedničkim molitvama koje se prakticiraju u islamu i kršćanstvu a to su zajedničke molitve koje se obavljaju u posebnim prilikama. Na primjer, osim nedjeljnih namaza petkom, zajednički namaz u islamu uključuje i namaz koji se obavlja tokom dženaze (nečije smrti) ili namaz koji se obavlja za vrijeme praznika ili svečanosti kao što je molitva koja se obavlja za obilježavanje završetka ramazanskog posta (I'du-l-Fitr-nakon posta), dok drugi uključuje molitvu koja se obavlja za vrijeme Kurban-bajrama (I'du-l-Adha) kako bi se obilježio kraj sezone hodočašća (hadž) (Hamidullah, 1994). Slično, i u kršćanstvu zajedničke ili liturgijske molitve služe za vrijeme pričesti (euharistije), krštenja, pokore, vjenčanja ili čak za vrijeme bolesničkog pomazanja (Tayviah, 2018).

Kada se raspravlja o zajedničkim molitvama u islamu i kršćanstvu, također je važno spomenuti i ulogu koju džamije i crkve imaju u afirmiranju zajedničkih molitvi u obje religije. Kao što džamija igra važnu ulogu u zajedničkoj molitvi u islamu, tako i crkva igra važnu ulogu u zajedničkim molitvama u kršćanstvu jer se obje smatraju mjestima gdje se ljudi okupljaju kako bi obavljali svoje molitve. Zajedničke molitve u islamu uglavnom su okarakterisane “pozivom” poznatim kao ezan koji se uči s minareta od strane osobe koja poziva na molitvu (mujezin). Ovo je slično ulozi koju igra zvono koje se koristi u kršćanskim crkvama za poziv vjernicima na crkvene službe.

5.4.2. Džuma namaz petkom u islamu i nedjeljne službe u kršćanstvu

Osim sličnosti u kolektivnom obavljanju obredoslovlja, drugi aspekti islama i kršćanstva koji su slični uključuju molitvu petkom (džuma) i nedjeljnu službu u kršćanskoj tradiciji. Na džumi, molitva uključuje hutbu (propovjed) koju drži vjerski službenik (imam) i nakon nje slijede dva ciklusa rekata (Hamidullah, 1994). Jedna razlika između nedjeljne službe u kršćanstvu i džume u islamu je u tome što se, za razliku od kršćanstva, petak ne smatra danom odmora i muslimani mogu otići na posao. Međutim, u mnogim islamskim zemljama kao što su Saudijska

Arabija, Ujedinjeni Arapski Emirati, Egipat i druge, petak se smatra dijelom vikenda. Druga razlika je u tome što za razliku od kršćanstva gdje crkva igra centralnu ulogu i institucionalizirana je pod ovlaštenom hijerarhijom, džamije u islamu ne igraju glavnu ulogu i nisu institucionalizirane. Drugim riječima, obrede i rituale koji se izvode kao dio nedjeljnih službi u kršćanstvu, posebno u visoko strukturiranim crkvama (npr. Katolička crkva) izvode svećenici, biskupi ili kardinali pod općim vodstvom pape. Međutim, prema islamskom gledištu, svaki prosječno vjerski educiran pojedinac može biti vođa džematske (kolektivne) molitve (namaza) i većina vjerskih obreda ili grupne molitve mogu se obavljati u bilo kojoj džamiji (Meftah i Mottaghi, 2015).

6. Utjecaj kulture na molitvenu praksu

Budući da se period formiranja religija kao što su islam i kršćanstvo protezao kroz nekoliko decenija i stoljeća, evidentno je da je kultura igrala važnu ulogu i utjecala na molitvenu praksu. Na primjer, u kršćanstvu se različite vrste molitvi praktikuju na različite načine. Glavni razlog koji bi se mogao navesti za to je činjenica da se praksa molitve u kršćanstvu razvijala stoljećima i da je praksa molitve bila pod utjecajem različitih kultura u kojima se ona prakticirala. Još jedan faktor koji je imao utjecaj na molitvene prakse u kršćanstvu je uloga crkve. Drugim riječima, molitvene prakse u kršćanstvu koje imaju korijene u teologiji su vrlo malobrojne, posebno ukoliko se uporede sa islamskom praksom. Stoga su određene molitvene prakse ustanovljene od strane Crkve. Nasuprot tome, korijeni molitve ili namaza u islamu su formirani Kur'anom. Ova razlika u kontekstu utjecaja kulture na molitvene prakse također se može smatrati glavnim razlogom zašto obavljanje molitve nije obavezno u kršćanstvu, dok je obavezno u islamu.

Međutim, postoje određene sličnosti kada je u pitanju utjecaj kulture na molitvene prakse u islamu i kršćanstvu. Kao što je ranije spomenuto, ezan u islamu i zvono u kršćanstvu imaju određene sličnosti. U stvari, važno je napomenuti da je veliki dio ove sličnosti u prakticiranju molitve u obje religije rezultat utjecaja i kulture. Na primjer, korištenje ljudskog glasa kao načina za pozivanje ljudi na molitvu razvilo se u kasnijim godinama poslanstva Muhameda, a.s., kojim se naglašava teološka važnost ezana kao načina da se naglasi božanska priroda molitve. Budući da ezan nema direktno utemeljenje u Kuranu, njegova forma i praksa jasno su objašnjeni poslaničkom tradicijom (Bednarkiewicz, 2021). Stoga, ne bi bilo pogrešno tvrditi da su narativi u hadiskoj literaturi i crkveni običaji odigrali značajnu kulturnu i kontekstualnu ulogu u utjecaju na molitvene prakse u islamu i kršćanstvu.

7. Zaključak

Islam i kršćanstvo su religije koje se temelje na vjerovanju u jednog Boga. Kao što je ranije spomenuto, primarna svrha ove studije bila je provesti komparativnu

analizu strukture molitve u islamu i kršćanstvu. Molitva zauzima značajno mjesto u islamskoj i kršćanskoj teologiji, budući da predstavlja jedan od najbitnijih aspekata u obje religije. Uloga molitve u obje religije kao i insistiranje na čistoći srca i iskrenosti dovoljno izražavaju značaj i potencijal molitve. Postoji dovoljno sličnosti i razlika u načinu na koji je molitva strukturirana u obje religije. Može se kazati da u obje religije molitva ima nekoliko prednosti kako na individualnom tako i na kolektivnom nivou. To uključuje ne samo duhovne koristi, već i zdravstvene i mentalne koristi.

Na temelju prethodne studije i analize pitanja molitve, može se kazati da je molitva u islamu strogo propisana i predstavlja obligatnu dužnost svakog pojedinca te je jasno institucionalizirana kroz pet dnevnih namaza (molitva) kroz definirane namaske radnje, dok u kršćanstvu postoji veća sloboda i fleksibilnost u obavljanju molitve kroz liturgijske (formalne) i neformalne molitve. Pored toga, bez obzira na teološke razlike kao i razlike u pogledu obavljanja molitve, zajednička karakteristika molitve u islamu i kršćanstvu ogleda se u činjenici da molitva predstavlja vid komunikacije sa Bogom, traženje oprost, izražavanje zahvalnosti kao i jačanje duhovnog i moralnog aspekta života. Stoga, može se slobodno kazati da teološke razlike kao i razlike u formi obavljanja molitve u islamu i kršćanstvu predstavljaju bogastvo vjerskih tradicija, koje svi trebamo razumjeti i poštovati.

Literatura

- Adua, S. S. (2015). The relevance of *du'a* (supplication) as a weapon to national security. *European Journal of Research and Reflection in Arts and Humanities*, 3(3), 60-69.
- Aydin, H. (2013). Supplication, prayer and the inner peace they afford. *The Journal of Rotterdam Islamic and Social Sciences*, 4(1), 75-84. <http://dx.doi.org/10.2478/jriss-2014-0005>
- Baba, E. D. (2022). The theology of prayers in the New Testament. *International Journal of Humanities Social Sciences and Education*, 9(4), 212-218. <https://doi.org/10.20431/2349-0381.0904019>
- Bačvari, R. (1959). *Teologija sakramenata u pravoslavnoj teologiji*, Nju Jork, 236-246. <https://hrcak.srce.hr/file/135993>
- Bedir, F. N. (2021). Native or Liturgical language in prayers: A field research on this debate. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 2494-2514.
- Bednarkiewicz, M. (2021). The Islamic call to prayer and its origin: A story about cultural memory's permanence and adaptability. *Religions*, 12(10). <https://doi.org/10.3390/rel12100817>
- Chamsi-Pasha, M., & Chamsi-Pasha, H. (2021). A review of the literature on the health benefits of *Salat* (Islamic prayer). *Medical Journal of Malaysia*, 76(1), 93-97. <https://www.e-mjm.org/2021/v76n1/health-benefits-of-Salat.pdf>
- Chen, Z. J., Tekke, M., Mastor, K. A., & Kayadibi, S. (2020). Muslim verbal and active prayer (MVAP): Measurement and psychological functioning of supplications in Islam. *The International Journal for the Psychology of Religion*. <https://doi.org/10.1080/10508619.2020.1858254>

- Caudle, T. (2020). *The Ekklesia as an Assembly That Invokes Response*, Liberty University Journal, of Statedmanship and Public Policy, 1(1), 1-15. <https://digitalcommons.liberty.edu/jspp/vol1/iss1/12/>
- Damoah, I. K. (2020). The significance of prayer to 21st century Christians. *International Journal of Scientific Research and Engineering Development*, 3(6), 655-682.
- Dixon, C., & Goble, G. (2021). The Divine Liturgy, prayer, and the Canonical hours in the Orthodox Church: Ritual objects, body in ritual, and sacrality of space and time. <http://myweather.atspace.cc/publications/Orthodox%20Ritual.pdf>
- Drobnic, S. (2024). Comparative analysis. In A. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of quality of life and well-being research*, 1238-1240. Springer.
- Dozo, H. (2006). *Husein Dozo – Izabrana djela*, El-Kalem, Sarajevo.
- El-Halebi, I. (2002). *Multeqa 'l-Ebhur*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo.
- Emilijan, A. (2007). *Bogosluženje – iščekivanje i viđenje Boga*, Manastir Žiča.
- Hamidullah, M. (1994). *Uvod u islam*, Muhadžirska biblioteka, Istanbul.
- Hodžić, V. (1971). *Temelji islama*, Preporod, Sarajevo.
- Grabus, N. (2022). Religijsko i općeljudsko bratsvo - muslimansko stajalište o trećoj enciklici pape Franje Fratelli Tutti, Vrhbosnensia - Časopis za teološka i međureligijska pitanja katoličko-bogoslovnog Fakulteta u Sarajevu, 26:2, 333-347.
- Grabus, N. (2024). Molitev - osebne in obredne oblike in vsebine v islamskem nauku, Edinost in dijalog Unity and Dialogue, Journal for Ecumenical Theology and Interreligious Dialogue, Ljubljana, 79:2, 161-178.
- Irish, K. (2019). The Lord's Prayer: A study Christian Theology. *Faculty Publications – Department of History and Politics*.
- ‘Itr, M. M. (2024). *Hanefijski fikh*, El-Kelime, Novi Pazar.
- Meftah, A. R., & Mottaghi, H. (2015). The role of the mosque and church in rites of worship. *Kom*, IV(2), 1-16. 10.5937/kom1502001M
- Nazish, N., & Kalra, N. (2018). Muslim prayer – A new form of physical activity: A narrative review. *International Journal of Health Sciences and Research*, 8(7), 337-344.
- Oktaviani, S., & Rhamadhan, Y. (2024). The importance of prayer in shaping Muslim character according to Quraish Shihab. *El-Ghiroh*, 22(1), 69-76. <http://dx.doi.org/10.37092/el-ghiroh.v22i1.711>
- Popović, J. (2000). *Tumačenje svetog evandjelja po Mateju*, Beograd.
- Raza, M. M. S. (1998). Nafl prayers. Leicester Central Mosque. <https://www.islamiccentre.org/presentations/naflprayers.pdf>
- Sarot, M. (2024). Prayer. In B. Wolfe (Ed.). *St. Andrews Encyclopaedia of Theology*. University of St. Andrews.
- Sayilgan, S. (2021). The five daily prayers: Salat. In S. Sayilgan (Ed.). *Exploring Islam: Theology and spiritual practice in America*, 134-146. 1517 Media, Fortress Press.
- Saxena, R. (2023). Significance of religious chanting in various religions. *International Journal of Creative Research Thoughts*, 11(12), a843-a851.
- Schirmmacher, C. (2008). Christian and Muslim prayer. In R. Baldwin (Ed.), *The Islamic view of major Christian teachings*, 57-64. Verlag für Kultur und Wissenschaft Culture and Science Publication.
- Seesink, H., Klokkenburg, P., Schaap-Jonker, H, Ostafin, B. D., & Wiers, R. W. (2022). Without your therapist: Contemplative prayer during treatment as a religious exposure intervention to reduce religious struggle and anxious God representation. *Clinical Case Studies*, 21(4), 339-354. 10.1177/15346501221082231

- Sperl, S. (1994). The literary form of prayer: Quran and sura one, the Lord's Prayer and a Babylonian prayer to the Moon God. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 57, 213-227. <https://www.jstor.org/stable/619508>
- Šmeman, A. (2011). *Evharistijsko bogoslovlje*, Beograd.
- Tatala, M. (2009). Development of prayer in adolescence and youth: *Journal of Psychology and Counseling*, 1, 113-116.
- Tatala, M., & Wojtasinski, M. (2021). The validity of prayer importance scale (PIS). *Religions*, 12(11). <https://doi.org/10.3390/rel12111032>
- Tayviah, M. (2018). Prayer in Christianity and Islam: A common ritual for inter-faith relations. *E-Journals of Religious and Theological Studies*, 4(1), 183-190.
- van Oudtshoorn, A. (2013). Prayer and Practical Theology. *International Journal of Practical Theology*, 16(2), 285-303. <https://doi.org/10.1515/ijpt-2012-0018>
- Whittington, B. L., & Scher, S. J. (2010). Prayer and subjective well-being: An examination of six different types of prayer. *Faculty Research and Creative Activity*. 31. http://thekeep.eiu.edu/psych_fac/31
- Yaqeen Institute. (2024, June 24). A guide to Istikhara, the prayer for guidance. *Yaqeen Institute*. <https://yaqeeninstitute.org/read/post/a-guide-to-istikhara-the-prayer-for-guidance>